

Káldos János (Budapest)

„...egyig le kell vágni, hogy legyen egy hit”
Szilvási János beszéde Kolozsvárott 1593 októberében

1593 szeptemberének végén vagy októberének legelején Szilvási János visszaérkezett Kolozsvárra.¹ A városban voltak olyanok, akik örültek visszatértének, sőt támogatták, ösztönözték is azt, s voltak sokan, akiknek volt elszámolni valójuk vele. Visszatértére két esemény is alkalmat adhatott. Kolozsváron ezekben a napokban (1593. szeptember 25.) iktatták be a város új szász plébánosát, Erasmus Johannist. A beiktatási ünnepségekre sokan voltak hivatalosak, s lehetséges, hogy az akkor éppen szászvárosi papként tevékenykedő Szilvási erre az alkalomra érkezett Kolozsvárra. De az is elképzelhető, hogy az egy héttel később, október 3-án, vasárnap a „kincses városba” érkező fejedelem, Báthory Zsigmond nagyszámú kíséretével együtt érkezett meg.

Mielőtt az eseményeket tovább követnénk, Szilvási János addigi életéről kell néhány mondatot szólni. Désen született, születésének időpontját nem ismerjük, valószínűleg az 1560-as évek második felében lehetett. A kolozsvári unitárius kollégiumban tanult, ahol Johann Femmich és Enyedi György is tanították. Az 1586-ban elhunyt Femmich halálára epicediumot írt (*Epicedion de morte [...] Ioannis Femmigeri*).² Enyedi Györgyöt – mint tanárát – pedig egy később írt levelében említi meg. A kolozsvári tanács igen jelentős támogatásával 1587 tavaszán indult el külföldi tanulmányútra. Még indulása előtt Kolozsvárott találkozott a szintén tanulmányútra induló George Deidrichhel,³ aki elragadtatással ír Kolozsvárról, az ott töltött néhány napról és Szilvásival való találkozásáról:

„Létezik egy nagy város a jázig tájon, amerre
Mossa a kék Szamos az ősi falak köveit...
Erdély még sose látott várost, mely ilyen ékes,
Itthoni földön ilyen még sohasem született.
Nézzed bár ragyogó kövű nagy palotáit, akár a
Termékeny talaját s változatos piacát.
Hogy odaértünk, és kapuját átléptük, egy újabb
Nap rózsás fogaton tünt fel az ég közepén,
S végigment ragyogón a nap ifjú sarja az égen,
És pár napra a láb itt elidőzni megállt.
És a legújabb társak⁴ nem szokván utazáshoz,
Értük időztem ilyen hosszú időkig e helyt.
Itten társamul érkeztél Szilvási barátom,
Aki hazádnak még csöppnyi reménye lehetsz...”⁵

Együtt indultak Germania felé. Életútjuk a későbbiekben is hol összefonódott, hol szétvált.⁶ Szilvási 1587. június 30-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre, de a szokások szerint bizonyára más egyetemeket is meglátogatott. Heidelbergi tanulmányainak elején több levelet is küldhetett haza tanárainak. Enyedivel folytatott levelezéséről maga az unitárius püspök emlé-

¹ Jelen tanulmány folytatása a „Látván az időnek szörnyű állapotát...” (*Enyedi 60. beszédének előzményei*) címmel megjelenés előtt álló tanulmányomnak és előzménye egy Enyedi 60. beszédéről készülő írásomnak.

² RMNy 587

³ *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, XIII, *Vizkeleti-kódex-Zombori: Pótlás*, Bp., Balassi, 2012, 348–350.

⁴ Utalás Sombori Sándorra és kíséretére, akikkel együtt indultak tanulmányútjukra.

⁵ TÓTH István, *Műzsák fellegvára: A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája*, Bukarest, 1977, 114–115.

⁶ BINDER Pál, *Három unitárius értelmiségi életútja a XVI. századvégi Erdélyben*, Keresztény Magvető, 1982, 139–144.

kezik meg későbbi vitáirátában.⁷ Szentmargitai Jánosnak, a kolozsvári iskola tanárának írt levelében (1587. augusztus 1.) pedig úgy nyilatkozott, hogy a heidelbergi tanárok tanulhatnának Enyedi Györgytől.⁸ Egyetemjárásának éve alatt – nem tudni milyen okokból⁹ – elpártolt kolozsvári tanárainak és támogatóinak vallásától. Peregrinációjának befejezése után visszatért Kolozsvárra, ahol vallási nézeteiről nem nagyon akart nyilatkozni világi és egyházi előjárói előtt.¹⁰ Rövid idő múlva elhagyta Kolozsvárt. Nem sokkal távozása után már az „ortodox” nézeteket valló gyülekezet – akiket ma reformátusoknak nevezhetünk – lelkésze volt Marosvásárhelyen, majd a marosi egyházmegye esperese lett. Az 1591 júniusában tartott marosvásárhelyi zsinaton mondott beszéde nyomtatásban is megjelent (*Oratio Ioannis Zilvasii praemissa disputationi ppublicae in synodo orthodoxorum Vngarorum Vasarhelyini celebratae, anno 1591. mensis Iunij die 13.*).¹¹ Később Szászvárosba került lelkésznek. A következő ismert adatunk pedig éppen az előzőekben említett kolozsvári megjelenése.¹²

A kolozsvári tanácsnak tehát lehetett elszámolni valója Szilvásival, hiszen a város fizette peregrinációját,¹³ és joggal vélhették úgy, hogy nem éppen arra fordította a pénzt, amire kapta. A kolozsvári értelmiség nagy része, s az iskola tanárai sem örültek egykori tanítványuk megjelenésének. Enyedi György püspök mint egykori tanára pedig megvetéssel gondolt rá, de tudta – hiszen az ő tanítványa volt és ismerte őt –, hogy veszélyes ellenfél érkezett a városba. Az, akire néhány évvel ezelőtt még „hazájának csöppnyi reménységeként” gondoltak Kolozsváron, arra most úgy tekintettek, mint hitehagyott, becsületét veszített emberre.

Szilvási nem vesztegette az idejét. A fejedelem érkezése után nem sokkal beszédet tartott valahol a városban.¹⁴ Nem tudjuk sem a pontos helyszínt és azt sem, hogy milyen felhatalmazás-

⁷ KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, Kolozsvár, 2005 (a továbbiakban: EUET) I, 352: „Nem szólok hozzáam intézett számtalan hízelgő leveléről.”

⁸ EUET I, 352. „Az idevaló tanárok tudománya olyan, hogy sokukról szeretném, ha hallhatnák Enyedi előadását.”

⁹ Közvetlen bizonyíték nincs arra vonatkozóan, hogy miért változtatott vallási nézetein. Életének későbbi fordulóját nem látom elégséges bizonyítéknak arra, hogy bármilyen következtetést vonjak le a heidelbergi évek alatt történt változásra.

¹⁰ EUET I, 353 Enyedi így ír erről *Defensiój*ának előszavában: „Ez az ember ellenben nagyon távol állott visszatérte után attól, hogy a maga vallásáról nyilatkozzék. Hiszen kihívás és gyakorta való kényszerítgetés után is mindig makacsul hallgatott, és vagy megfutott, vagy azt hajtogatta, hogy nincs kedve vitatkozni. Végre hittestvérei valóságos átkává lőn, és oly nagy buzgósággal próbálta a kolozsváriakat az igaz hitre téríteni, hogy éjt-napot mindig csak azon fáradozott, miképpen szabadulhatna innen minél előbb. Rimánkodással és ravasz mesterkedéssel elérte, hogy végre lőtávolon kívül került, ahonnan már nagyobb biztonságban nyelvelhetett reánk.”

¹¹ RMNy 675.

¹² A következő években áttért a katolikus hitre, részt vett a gyulafehérvári nagytemplom újraszentelésén és 1595-től katolikus pap lett Gyalun. Az 1597-ben nyomtatásban megjelent *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae* című művére (RMNy 808) szintén Enyedi György válaszolt kéziratban terjesztett munkában. 1597-ben részt vett Náprágyi Demeter erdélyi katolikus püspökhé való avatásán.

¹³ EUET I, 355. Enyedi így ír a kolozsvári tanács támogatásáról: „A város tanácsától kapott valami hatszáz forintot.”

¹⁴ Szilvási János beszéde egy Enyedi Györggyel folytatott, éveken át tartó polémia kezdete volt, főbb szakaszainak vázlatos ismertetése szükséges, hogy az olvasó könnyebben értelmezhesse a tanulmány gondolatmenetét. Enyedi György Szilvási ellen írt művei összefüggő gondolatmenetté szerkesztett szöveggé kerültek az úgynevezett Enyedi-kódexbe (Kolozsvár, Acad. MSU 474 [1]–[141]). A későbbiekben ennek a kéziratnak a lapszámaira hivatkozom.

1. Szilvási János kolozsvári beszéde (1593. október első fele) – Nem maradt fenn. A vita további részleteiből rekonstruálható fő mondanivalója és gondolatmenetének néhány részlete.

2. Enyedi György 60. beszéde (1593. október 17.), 1–3. A beszéd több változatban is fennmaradt, magyar szöveggel: Kolozsvár, Acad. MSU 737/III, (K3), 102v–111r; Kolozsvár, Acad. MSU 736/IV. (K4) 97r; Marosvásárhely, Teleki Téka, 0439 (Sz), 343(243)–368(268).

3. Enyedi György beszédének latin fordítása – Kolozsvár, Acad. MSU 474, 3–32. p.

4. Enyedi levele Szilvási Jánoshoz (1593. október 28.) – Kolozsvár, Acad. MSU 474, 1–3.

5. Szilvási János közzétesszi védőiratát (*Apologia*) – Az *Apologia* nem maradt fenn. Az Enyedi György által idézett ajánlás és a közzétételre utaló megjegyzése (*publicata est*) alapján lehet, hogy nyomtatott formában jelent meg 1593. november és 1594 januárja között.

6. Enyedi György választ írt Szilvási *Apologiáj*ára *Defensio* címmel (1593. december–1594. február), – Kolozsvár, Acad. MSU 474, 37–75.

7. Enyedi *Examen concionis* című művében részletesen elemzi Szilvási beszédét (1594. február), – Kolozsvár, Acad. MSU 474, 75–141.

8. Enyedi egységes gondolatmenetbe szerkeszti Szilvási János ellen írt műveit (1594. február 23.).

sal, milyen funkcióban tartotta beszédét, de biztos, hogy valaki a „nagyságosok urak” közül felkérte rá, sőt megparancsolta neki.¹⁵ Enyedi György elárul valamit Szilvási beszédének hallgatóságáról, amikor azt írja később tárgyalandó levelében, hogy az ország előkelősége előtt (*proceribus regni*) és „egész Erdély előtt” (*toti Transylvaniae*) beszélt,¹⁶ s az előkelőségek között felsorolja a katonákat, vezéreket és fejedelmeket. A fejedelem szó Enyedi értelmezésében és a korabeli szóhasználatban valamilyen közjogi méltóságot jelent. Ez pedig sejteti, hogy Szilvási hallgatóságának egy részét a fejedelemmel Kolozsvárra érkező erdélyi hadvezetés és vezető méltóságok tették ki, s talán ott lehetett maga a fejedelem is. Nagy valószínűséggel hallhatta tehát Szilvási prédikációját Báthory Boldizsár, Bocskai István, Kovacsóczy Farkas, Kakas István, Kendi Sándor, Kendi Ferenc és sok más erdélyi méltóság. Egyelőre nem tudjuk, hogy ki lehetett Szilvási patrónusa, de csaknem bizonyos, hogy ott volt a hallgatóság között.¹⁷ Ilyen jeles közönség számára akkoriban csak a két piactéri templom adhatott helyet. Feltehetően a Kis-templomban tartotta beszédét, mivel a Kolozsvárott tartott országgyűléseket is ott tartották.

Szilvási beszéde nem maradt fenn, azonban Enyedi György október 17-én elmondott válaszbeszédéből (*Concio* 60.), október 23-án kelt leveléből, illetve Enyedi és Szilvási vitájának később keletkezett irataiból következtethetünk tartalmára és főbb állításaira. De az a tény, hogy csak ellenfelének írásaiból ismerjük tartalmát, bizonyára torzítja a kialakítható képet.

Az Enyedi által idézett, összefoglalt és vitatott részletek alapján Szilvási János erősen politikai tartalmú beszédet mondhatott, amelyben a vallási egység kérdését Erdély történelmével és politikai jövőjének összefüggésében tárta hallgatósága elé. Az a korábban említett tény, hogy valaki felkérte Szilvásit a Kolozsvárott összegyűlt vezetők előtt tartandó beszédre, még inkább megerősíti, hogy szerepet kapott az 1590-es évek első felének erdélyi politikai játszmáiban. A kortársak és az utókor is ebben az összefüggésben tekintettek Szilvási szerepére.¹⁸ Uzoni Fosztó István így foglalta össze Szilvási beszédének tartalmát: „Azt hirdette, hogy karddal kell megbüntetni azokat a vitapartnereit, akik nem írták alá az általa javasolt hitvallást, s azt hangoztatta, hogyha ezt nem teszik meg, 40 esztendőn belül eljön az utolsó ítélet.”¹⁹ Simon József értekezésében elfogadja a politikai értelmezés lehetőségét, azonban rámutat arra is, hogy a Szilvási beszédével elkezdődött, több szakaszból álló politikatörténetileg jelentős „kéziratban maradt vita-anyag” a vita későbbi szakaszaiban egyre „erősebb filozófiai jelleget mutat”, s kiemelkedően fontos állomása a magyar filozófiai gondolkodás történetének.²⁰

Szilvási János 1593 októberének első felében elmondott beszédét támogatói politikai gesztusnak szánták és politikai provokációként értelmezték a kortársak is Kolozsvárott. Már kolozsvári megjelenése is provokatív volt, akár csak vallásváltása után játszott szerepe. Az országos politikai játszmák területére ezzel a beszéddel került be.

Ekkoriban is több síkon zajlottak a belpolitikai játszmák. 1593 nyarán elkezdődött a később tizenöt éves háborúnak nevezett időszak. A török fél felrúgta a régóta tartó kompromisszumos

¹⁵ Enyedi György idézi vitájuk későbbi szakaszában a Szilvási által írt ajánlás szövegét, kigúnyolva benne a nyelvtani hibát: „Íme, Nagyságos uram, amint azt nekem meghagyta volt, küldöm az én feleletem vagy védőiratom, s ezt minthogy Kolozsvárt az ő (!) parancsára mondtam volt azt a bizonyos prédikációt, azért ha megengedi, nagyságodnak ajánlom.” (*EUET* I, 355.) „En, misi M. D. sicut jussus sum responsionem meam, seu apologiam, quam si pateris, quandoquidem suo jussu concio Claudiopoli habita a me est, tuae magnificentiae dedico.”

¹⁶ *EUET* I, 346. mikor „...az ország jóléte érdekében egészen másfajta biztatásra és fegyelmezésre volna szükség, amikor bőjtöt, könyörgést, bűnbánatot, megtérést kellene prédikálnod; mikor a katonákat, vezéreket, fejedelmeket hivatásukra kellene figyelmeztetned, hogy miképpen hadakozzanak, hogyan szerezzenek maguknak hasznos segítőtársakat, amikor tehát a Szentírásból ilyen, s ehhez hasonló dolgokat kellene előhoznod, neked van képed éppen akkor az ország előkelősége előtt a felekezetek között időszerűtlen, gyűlölködő, véres visszavonást szítani, és agyad ostoba sületlenségeivel előhozakodni.”

¹⁷ Nem zárható ki, hogy Báthori Zsigmond fejedelem is felfigyelt Szilvásiára és Georg Deidrichre. Deidrich szebeni rektor-ként 1591-ben dicsőítő verset írt a fejedelemnek (*RMNy* 674). 1594–1595-ben pedig a fejedelem támogatta Szilvásit Szászváros katolizálási kísérletében. – BINDER Pál, *Három unitárius értelmiségi... i. m.*, 142 (24, 25, 26. jegyzet).

¹⁸ SIMON József, *Explicationes explicationum: Filozófia, irodalom és exegétika Enyedi György életművében*, Bp., 2016, 14.

¹⁹ *EUET* I, 345, *UEHT* I, 291: „Omnesque, qui collocutorum suorum confessioni non subscriberent, gladio concidendos esse declamavit, et nisi facerent regno intra quadraginta annos ultimum excidium denunciavit...”

²⁰ Enyedi 1593 őszén egy másik teológiai témájú, de filozófiai is jelentős művet is írt Cserényi Mihály tézisei ellen.

békét és háborút indított a Habsburgok ellen. Az erdélyi politika egyik – a fejedelem és a hadvezetés több tagja által képviselt – csoportja elérkezettnek látta az időt, hogy szakítson a Török Birodalomhoz fűződő vazallus állapoton, és elég felkészültnek érezte az erdélyi erőket arra, hogy csatlakozzanak az egyre határozottabban kirajzolódó európai törökellenes tervekhez. Az erdélyi politikai elit másik csoportja nem látta megalapozottnak ezt az elképzelést, és Erdély viszonylagos függetlenségét szem előtt tartva elkerülhetetlennek tartotta a törökkel való kompromisszumos viszony fenntartását. A politikai erők egyre jobban polarizálódtak a két elképzelés mentén, s ehhez a fő kérdéshez kapcsolódtak a további jelentősebb politikai kérdések is. Ilyen volt annak az egységnek fenntartása, illetve megbontása, amely 1588-ban jött létre és a protestáns politikai erők konszenzusával biztosította a fejedelmi hatalom viszonylagos korlátozását és a katolikus vallás visszaszorítását, különös tekintettel a jezsuita rend Erdélyből történő kitiltására. A fejedelem mindent megtett a korlátozás csökkentésére és saját, katolikus hitének gyakorlása, valamint a jezsuita rend visszahozása érdekében. Ebben a kontextusban pedig a vallási kérdések szorosan összefonódtak a belpolitika és külpolitika kérdéseivel.

Szilvási beszédének alapja, textusa az Ef 4, 1–7 volt. Ezt bizonyítja Enyedi válaszbeszédének érvanyaga, valamint az Enyedi beszédeit tartalmazó úgynevezett K3 kódex megjegyzése Enyedi 60. beszédéről: „Contio LX. Ephe. Cap. III. Eph. 4:1. Opposita contioni Joh. Zilvasii apostatae, quam ex hoc loco sumserat. 1593. Claudiopoli.”²¹

Szilvási beszédének több olyan részletét is felidézi Enyedi, amely sejtetni engedi annak lényegi mondanivalóját. Az Ef 4,5 alapján Szilvási kifejtette a hit egységéről alkotott elképzelését, amelynek fundamentuma a Szentháromság elfogadása volt. Támogatói is ezt az álláspontot képviselték.²²

Akkoriban Kolozsvár vallási vezetői és lakosságának döntő többsége tagadta a Szentháromságot. Folytak ugyan viták Krisztus segítségül hívásának szükségességéről, s voltak olyanok, akik Krisztus Messiás voltát is tagadták és visszatértek a szombat ünnepléséhez. De a vallási egység útjait olyan doktrinális rendszerben keresték, amelyben nem játszott szerepet a Szentháromság elfogadása.

Szilvási beszéde azonban nemcsak teológiai tanításaikkal fordult szembe, hanem a vallás társadalmi szerepéről kialakított szemléletükkel is. Éppen a beszédének elhangzása előtti napokban foglalta el a kolozsvári plébánosi állást Erasmus Johannis, annak ellenére, hogy nem mindenben osztotta az egyház vezetésének és a zsinatnak a nézeteit.²³ A doktrinális kérdésekre adott válaszok kisebb különbségei alá voltak rendelve a közösség érdekeinek, különösen „látván az időnek szörnyű állapotját”, a súlyos történelmi helyzetet. Szilvási beszédében azonban mélyen sértette ezt a szemléletet, mikor – Enyedi szerint – azt mondta, hogy „Mikor, úgymond, a collocutorok valami bizonyos hitet írnak és rendelnek, aki annak nem enged, egyig le kell vágni, hogy legyen egy hit.”²⁴

Mélyen sértette az antitrinitárius elit történelemszemléletét is, mikor Dávid Ferencet és János Zsigmond fejedelmet olyan szövegkörnyezetben említette, vagy legalábbis utalt rájuk, amely – véleménye szerint – az erdélyi történelem negatív sorsfordulói közé tartozott. Szilvási párhuzamot vont saját jelene és János Zsigmond és Dávid Ferenc működésének időszaka között. Enyedi összefoglalja Szilvási tézisének és saját reflexióit: „Comparatíve szólott [ti. Szilvási], hogy nem úgy kellene, mint ezelőtt szólt volt. Bizony a boldog emlékezetű király idejében voltak olyan eszes fő emberek, mind az egyházi rendben, mind egyebek között, mint ő.” „Szemtelenséged legékesebb bizonyítéka, hogy a magad undok koholmányával belekotnyeleskedni merészeltél az ókor legbölcsebb és legtudósabb férfainak véleményébe; továbbá azon utakba-módokba is,

²¹ Kolozsvár Acad. MSU 737/III. 102v.

²² EUET I, 346 – Enyedi Szilvásinak szóló levelében utal „a háromság megvallása miatt kedvedben járók” csoportjára.

²³ A plébánosválasztás körülményeit egy korábbi tanulmányomban ismertettem: KÁLDOS János, *Az erdélyi unitárius egyház Enyedi György püspöksége idején (1592–1597) = Europa: Balcanica – Danubiana – Carpathica: Annales*, 2/A, Bp., 1995. 138–156.

²⁴ EUET I, 347.

melyeken mások mindig, a mieink pedig boldog emlékezetű királyunk ideje óta haladnak a vallási egyenetlenség elsimítása felé...”²⁵ Az antitrinitárius gondolkodók vallásszemléletében „a vallási egyenetlenség elsimítása” hosszú történelmi folyamat, amelyben a jó- vagy rosszhiszemű tévedésektől, tévutaktól, hamis tanításoktól megtisztítható a hit. Ebben a folyamatban szerepet játszottak az „őkor legbölcsebb és legtudósabb férfiai”, a reformáció gondolkodói, János Zsigmond és Dávid Ferenc pedig kiemelkedően fontos azáltal, hogy a vallási megosztottság – általuk legsúlyosabbnak vélt – okát, a szentháromságtant bíralták, támadták, tévedésnek nyilvánították és kiiktatták vallásukból.²⁶ A szentháromság bírálatának következménye Jézus Krisztus teológiai szerepének megváltozása is, ami elvezet a tévedésektől mentes, „igazi keresztény” hithez. Szilvási valószínűleg Calvin és Bèze tevékenységét és tanítását állította szembe a János Zsigmond idejétől kibontakozó antitrinitárius irányzatok vallási útkeresésével. A kolozsváriak előtt Szilvási mondatai felidézheték Miguel Serveto sorsát és a genfi máglya képét, vagy Valentino Gentile berni végzetét.

Enyedi hosszabban cáfolja Szilvásinak azt az állítását, hogy ha nem fogadják meg a hitbeli egységről alkotott javaslatát, akkor negyven év múlva Erdély sorsa hasonló lesz Görögország, Moldva, Havasalföld sorsához.²⁷ Enyedi szerint „Kolozsvárt még a gyerekek is mind azt beszélték utcaszerte, egy pap azt prédikálta, hogy Erdély csak negyven évig fog állani.”²⁸ Mivel Enyedi csak a prófécia időbeli vonatkozásait kritizálja és nem tér ki közvetlenül annak földrajzi, politikai részleteire, csak feltételezhetjük, hogy Szilvási a három országot az Oszmán Birodalomnak való teljes alávetettség miatt említette. Ha az Enyedi által kritizált gondolat valóban elhangzott Szilvási beszédében, akkor az megerősíti, hogy beszédének fő üzenete a fejedelem, a rendek és a kolozsvári polgárok számára a vallási és politika kérdések együttes kezelése volt.

Szilvási gondolatmenetéről, érveiről, érveléstechnikájáról csak nagyon keveset tudhatunk meg a források alapján. Enyedi ugyan több helyen von be érvelésébe általánosságban megszólított hallgatót vagy vitapartnert, az adott beszédhelyzetben azonban ezekről nem dönthető el egyértelműen, hogy fiktív vagy valóságos szereplők, s az említett érveket sem azonosíthatjuk kizárólagosan Szilvási beszédének gondolataival. Az Enyedi által említett, vitatott érvek tematikailag a következő csoportokba foglalhatók: a Szentháromsággal összefüggő és az egyház jellegével kapcsolatos témakörök.

A Szentháromság körüli viták valószínűleg soha nem maradtak abba Kolozsvárott, de 1593 őszen különösen nagy hangsúlyt kaptak. Amint láttuk, Szilvási egyik fő tétele is az volt, hogy a Szentháromságban való hit lehet az alapja a vallási egységnek. Feltehetőleg beszédével közel egy időben kezdték el újra terjeszteni Cserényi Mihály korábban írt művét is,²⁹ hiszen Enyedi 1593. november 23-án fejezte be az *Assertiones*re adott válaszait, amelyhez egy hónappal később (1593. december 24.) hozzámásolta Christian Francken korábban írt válaszait is.³⁰

Szilvási valószínűleg az Ef 4,5-ben található „Egy az Úr...” kijelentés alapján építhette fel a Szentháromság bizonyítását. Ebbe a témakörbe tartozott az Atya és Krisztus viszonyát tárgyaló érvekészlet is. A „unus dominus” és „unum dominium”³¹ kifejezéseket úgy értelmezhetette,

²⁵ EUET I, 347.

²⁶ Az antitrinitárius történelemszemlélet az 1560-as évek második felének kiadványaiban fogalmazódott meg legrészletesebben. Az Enyedi által említett tudós férfiak, akik „a vallási egyenetlenség elsimításán” dolgoztak, megfélemlíthetők az 1560-as évek kiadványaiban (RMNy 232, 233, 254) szereplő „reclamatores” vagy „exploratores” között felsorolt személyeknek. Vö. BALÁZS Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Bp., 1988, 30–32.

²⁷ „De még azzal is fenyegetett, hogy [ha] szavát nem fogadjuk, 40 esztendő múlva úgy leszen Erdély dolga, mint Görögországnak, Moldvának, Havasalföldnek.” (EUET I, 348.)

²⁸ EUET I, 354.

²⁹ CSERÉNYI Mihály, *Assertiones scholasticas de sanctissima et individua trinitate* (RMNy 720) = János KÁLDOS, unter Mitw. von Mihály BALÁZS, *Ungarländische Antitrinitarier*, II, György Enyedi, Baden-Baden, 1993 (Bibliotheca Bibliographica Aureliana), 103–105.

³⁰ ÉNYEDI György, *Responsio ad Michaelis Chyreny de Balasfalva assertiones scholasticas de sanctissima et individua trinitate* (MSU 474 253–313.) = *Ungarländische Antitrinitarier*, II, i. m., 103–105.

³¹ Kolozsvár, Acad., MSU 474 13. „Tercium argumentum habet, quod habeant unum dominum, inquit enim unus dominus.”

hogyan azok Jézus Krisztus és az Atya egységét fejezik ki. Nem tudjuk biztosan, hogy beszédében milyen érveket használt, de bizonyára beleszötte bizonyításának gondolatmenetébe az „egyenlőség” (aequalitas), hasonlóság (similitudo) fogalmait, amely fogalmak később vitájuk középpontjába kerültek,³² s megjelenhetett a bizonyítás során a természet szerinti uraság (dominium naturale) gondolata is, utalva Krisztus kettős természetére. Később Enyedi ebben a szillogizmusban foglalta össze Szilvási állítását: „Az úr egy. Krisztus és az atya úr. Tehát Krisztus és az atya egy úr.”³³

A keresztények egységét Szilvási az Ef 4,4 (Egy a test és egy a Lélek...) alapján fejtette ki. Úgy tűnik, hogy az „egy test” (corpus unum) és „egy lélek” (unus spiritus) kifejezések értelmezése ellentmondásos volt Szilvási beszédében, legalábbis Enyedi szerint. „Mondanád: Nam, most azt mondád, hogy az apostol nem azt kívánja a hívektől, hogy testben legyenek egyek, hanem lélekben, hát hogy mondja itt, hogy egy test és egy lélek?” Szilvási beszédében elhangozhatott az az állítás is, hogy az egyház megjeleníthető egy olyan test érzékelhető képében, „amelynek feje az annak minden integráns tagját összetartó Krisztus volt, melynek keze Pál apostol, többi tagja a többi hívő volt”.³⁴ Szilvási a „test” (corpus) fogalmát érzékekkel felfoghatónak, megérinhetőnek, láthatónak tartotta (corpus sensibile). Úgy tűnik, hogy beszédében kizárta a corpus spiritualis vagy corpus intelligibile (lelki test) lehetőségét,³⁵ mivel – véleménye szerint – „Az érzékelhető részekből csakis érzékelhető egész állhat össze.”³⁶ A „rész” és „egész” filozófiai problémája két témakörben is az Enyedi–Szilvási-vita központi elemévé válik. Egyrészt az egyházzal mint érzékelhető vagy spirituális létezőről szóló részekben, másrészt a szentháromságról (trinitas) szóló érvekben.

Jól számítottak a Szilvási kolozsvári fellépését támogatók. Szilvási beszéde válaszra készítette egykori tanárát, az antitrinitáriusok püspökét. Enyedi György a kolozsvári Nagytemplomban október 17-én délelőtt mondta el beszédét. A beszéd Szilvási János declamációja ellen irányult, azonban az ország jóléte érdekében az alázatról, a szelidségről, a szenvedésről és egymás elszívéséről, a toleranciáról szólt, melyek biztos alapjai a társadalmi békének, az egyességnek, a concordianak. A legfőbb feltétel azonban a „hitnek egyessége”: „Kérem azért a híveket, hogy egy kevéssé legyenek csendességben és hallgassák meg, amíg vagy két szóval szólok az egy Isten felől. Mert bizony nem azért akarok szólni, hogy a versenkezésben gyönyörködném, de vagy három oka van, amiért nem hallgathatok. Első, mert erre ingerlettettünk. Ha pedig szabad minket valakinek vádolni, szabad legyen minékünk magunkat mentenünk. [...] Másodszor tisztünk mutatja. [...] Harmadszor ugyan illik az igazságról tanúbizonyságot tennünk...”³⁷

A két beszéd egy elhúzódó – a magyar filozófiatörténetben is számon tartandó – személyes indulatokkal is átfűtött hitvita kezdete és az 1590-es évek erdélyi nagypolitikai játszmáinak ha nem is fordulópontja, de fontos eleme lett.

³² „Szilvási a Philippibeliékhöz írt levél 2:5–6 hely alapján az „ő az Istennel egyenlő” (esse se aequalem Deo) kifejezéssel támasztja alá azon meggyőződését, hogy Krisztus, mint aki az Atya Istennel egyenlő, természetes dominiummal bír.” SIMON, *i. m.*, 31. – A *Concionis examen* részleteit Simon József fordításában közlöm.

³³ „Dominus unus est. Atqui et Christus et Pater est Dominus. Ergo Christus et Pater sunt unus Dominus.” (Kolozsvár, Acad. MSU 474, 85.)

³⁴ „Sed audiat iste Philosophus. Quaero an corpus illud quod dicitur esse Ecclesia, sit tale quod videri et tangi possit? Ubi quis vidit illud corpus, cuius caput fuerit, integris membris constans totus Christus, et cuius manus fuerit Paulus Apostolus, caeteri pii, caetera membra? Monstrum hoc sane et quidem horrendum esset, quale nunquam a quoquam est visum, neque videbitur.” Kolozsvár, Acad. MSU 474, 82.

³⁵ „Corpus (inquit) est quod tangi et videri potest, quod si non possit, iam non erit corpus.” Kolozsvár, Acad. MSU 474, 82.

³⁶ „Ex sensibilibus partibus non nisi sensibile totum consurgit.” Kolozsvár, Acad. MSU 474, 82.

³⁷ Kolozsvár, Acad. MSU 737 (K3), 109r.